

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Харківський національний університет внутрішніх справ

Факультет № 6

Кафедра соціології та психології

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни

«ОСНОВИ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ ВИЩОЇ ШКОЛИ»

вибіркових компонент третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти

011 Освітні, педагогічні науки

за темою – «ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ШКОЛИ»

м. Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 29.08.2023 № 8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології факультету № 6
(протокол від 29.08.2023 № 8)

Розробник:

доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки та психології факультету № 3 Харківського національного університету внутрішніх справ **Олена ФЕДОРЕНКО**

Рецензенти:

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки, іноземної філології та перекладу Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця **Вікторія БУДЯНСЬКА;**

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ **Валентина ТЮРІНА.**

План

1. Витоки й основні віхи становлення освіти й вищої школи у світі і в Україні.
2. Острозька академія.
3. Києво-Могилянська академія – визначний освітньо-культурний центр України.
4. Особливості розвитку вищих навчальних закладів України в XX – на початку XXI століття.

Рекомендована література:

Основна

1. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. / уклад. Федоренко О.І., Тюріна В.О., Гіренко С.П., Червоний П.Д. та ін.; за ред. О.І. Федоренко. Харків: ФОП Бровін О.В., 2020. 240 с.
2. Ортинський В.Л. Педагогіка вищої школи: навч. посіб.: Рекомендовано МОН України / Львів. держ. ун-т внутр. справ. Київ: Центр учб. літ., 2009. 472 с.
3. Кузьмінський А.І. Педагогіка вищої школи: навч. посіб.: Затверджено МОН України. Київ: Знання, 2011. 488 с.
4. Педагогіка вищої школи : навч.-метод. посіб. / О.М. Рубан, Л.О. Рубан, П.В. Максименко, С.В. Мороз; МВС України, Кіровоград. юрид. ін-т ХНУВС. Кіровоград: Кіровоград. юрид. ін-т ХНУВС, 2010. 110 с.
5. Педагогіка та психологія вищої школи : навчальний посібник / Л.Г. Кайдалова, І.С. Сабатовська-Фролкіна, Н.В. Альохіна, Н.В. Шварп. Харків: НФаУ, 2019. 248 с.

1. Допоміжна

1. Закон України «Про вищу освіту» (2014) (зі змінами та доповненнями). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>.
2. Закон України «Про освіту» (2017) від 05.09.2017 № 2145-VIII (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
3. Марченко О.Г., Іванець М.Г., Шевяков Ю.І., Широкобов Ю.М. Забезпечення якості освіти та Болонський процес : методичні рекомендації для студентів. Харків : ХУПС, 2015. 80 с.

Текст лекції

1. ВИТОКИ Й ОСНОВНІ ВІХИ СТАНОВЛЕННЯ ОСВІТИ Й ВИЩОЇ ШКОЛИ У СВІТІ І В УКРАЇНІ.

На сьогодні суспільство розуміє роль вищої освіти у формуванні й укріпленні інтелектуального, культурного, соціального та науково-технічного потенціалу країни. Вища освіта не тільки створює умови для розвитку й професійного становлення людини, а й дає розуміння загальності

цінностей і приналежності до загального світового соціального та культурного простору.

Визначна роль у формуванні культурних цінностей, наукового та інтелектуального потенціалу суспільства належить вищим навчальним закладам, основу яких становить професійна діяльність професорсько-викладацького складу – педагогів вищої школи.

Розглядаючи процес зародження та становлення педагогіки вищої школи, динаміку розвитку, можемо умовно визначити два основні його етапи: доуніверситетський (до XI століття) та етап виникнення й функціонування вищих навчальних закладів університетського типу (з XI століття).

1.1.1. Становлення освіти в античному світі

Розподіл освіти на ступені склався ще в античні часи. Так Платон (427-347 рр. до н.е.) розділяв освіту на елементарну, середню (загальноосвітню) і вищу. У своєму творі «Держава» він підрозділяє вищу школу на дві ступені – нижчу, від 21 року до 30 років, і вищу – від 30 до 35 років. А заснована ним у 387 році до н.е. філософська школа – Академія – була праобразом закладу вищої освіти. З точки зору Платона, людина – це прояв усього зовнішнього, яке є незмінним і тому об'єктивним. У зв'язку з цим основою особистості є не суб'єктне, а об'єктне. Істина – це ідеал виховання: поєднання благородства, багатства фізичних і духовних здібностей. Але досягання істини не може дати постійного знання, бо пізнання людини обмежене чуттєвим сприйманням. Тому освіта повинна утворювати правильні поняття та відсікати те, що заважає втілювати ідею моральності. Слід передусім обмежити природну чутливість людини. Праведна думка – це результат виховної діяльності справедливої держави. З іншого боку, найголовнішою передумовою самозбереження держави є формування громадян у дусі праведності. Таким чином, інтереси держави й окремої людини взаємопов'язані. Педагогіка підпорядковується політиці. Навчання набуває цілеспрямованого і жорстко виховального характеру.

Сократ (469-399 рр. до н.е.) започаткував філософську основу гуманістичної педагогіки. Його стратили згідно з вироком афінського суду, складеного на підставі брехливого звинувачення, суть якого зводилась до заперечення Сократом «державних» богів і поклоніння «новому божеству». Цим божеством була людина. Сократ вважав, що основою особистості є суб'єктне. Людина має здобувати освіту не шляхом навчання, тобто передачі істини, а шляхом самостійного пошуку її смислу. Найціннішим у людині є вміння бачити істину (моральність) і належним чином поводитися. Істину можна пізнати й засвоїти лише через знаходження протиріч у своїх вчинках, думках, поняттях. Розкриття цих протиріч відкидає надумане знання, а збентеження, що охоплює розум, спонукає до пошуку справжньої істини. Самоуправлінню душі учня сприяє вміння вчителя створювати умови, необхідні для її пробудження. Засобами створення таких умов слугують маєвтика та іронія. Маєвтикою Сократ називав мистецтво видобування за допомогою вмілих проблемних питань прихованого в людині правильного

знання. Іронією – манеру прикидатися дурнем перед невігласами, які вважають себе знавцями й мудрецами, для того, щоб вони могли із власних відповідей дізнатися про свою дурість і спрямувати свої зусилля на істину.

Першим професором в історії Європи вважається видатний учений – філософ Греції Аристотель (384-322 до н.е.), який відомий як засновник першого ліцею (334 до н.е.) – навчального закладу університетського типу, у якому, крім лекцій і бесід, велись дослідження наукового характеру. Аристотель залишив після себе трактати – лекторські конспекти, які стали підручниками в середні віки. Він створив курси етики логіки, зоології, ботаніки, анатомії. Університетська освіта в Західній Європі до XVIII століття ґрунтувалась на його ідеях. Аристотель указував на необхідність поєднання загальної освіти з професійною, що знайшло свій розвиток в середні віки в діяльності професійних шкіл: юридичних у Бейруті й Константинополі (VII ст.), Болоньї (X ст.); медичних у Салерно й Монпельє (X ст.) та ін. Традиції поєднання загальної й професійної освіти, наукових досліджень і передачі знання знайшли розвиток і в діяльності університетів, які виникли в Європі у XI-XIV сторіччях. Аристотель вважав, що виховання є державною функцією й зводиться до формування в особистості необхідних довершеностей. Для цього слід використовувати три фактори: природні задатки, спроможність набувати звичку й здатність робити судження.

Природні задатки «облагороджуються» шляхом засвоєння знань, необхідних звичок і застосування вмінь та навичок на практиці. Спроможність набувати звичку є основою своєрідних «тренувань», які формують уміння правильно мислити й поводитися відповідно до заданих зразків. Здатність робити судження, тобто висловлювати власну думку, спирається не на досвід, який є в людини, а на досвід, що передається їй. Цей досвід науково обґрунтований і перевірений.

Демокріт (460-370 рр. до н.е.) створив атомістичну теорію, визнав можливість пізнання світу. Він відстоював природо-відповідність, гармонійний розвиток людини, розглядав трудове виховання. Важливим є оволодіння знаннями про природу та використання їх для пізнання світу.

1.1.2. Розвиток освітнього процесу в Середньовіччі

У середні віки педагогічна теорія втратила прогресивну спрямованість античних часів. Педагогічні ідеї філософів-богословів мали релігійне забарвлення й були пронизані церковною догматикою. У цей час існували два різновиди шкіл: зовнішні (феодальні) для синів заможних людей та внутрішні для хлопчиків, які готувалися для релігійної справи. Внутрішні школи існували при монастирях та церквах. Дівчата навчалися або вдома під наглядом батьків, або віддавалися в жіночі монастирі на декілька років.

Повітові та «зовнішні» монастирські та єпископські школи відвідували хлопчики віком від 7 до 15 років, де їх навчали читати, писати, рахувати й церковному співу. Усі учні вчилися в одному приміщенні, але кожний виконував особисте певне завдання. Точно встановленого строку навчання й навчальних програм не існувало. Спочатку учні зазубрювали молитви й псалми, а потім училися читати релігійні книги, писати, співати, вивчали

арифметику (додавання, віднімання, множення), Книжки були рукописні, перші з них навіть без великих літер і розділових знаків. Тому доводилося навчатися не тільки складати літери в слова, а й розмірковувати, яка літера до якого слова відноситься. Навчання проводилось катехізичним способом (запитань і відповідей). Учні заучували відповіді на запитання, що ставив учитель, не розуміючи їхнього змісту. Нерозуміння вихователями особливостей дитячої психіки, відсутність елементарних методичних знань у вчителів призводили до того, що навчальний матеріал вони «втовкмачували» у голови учнів за допомогою різок та інших форм покарань.

Дещо ширшим був зміст навчання у «внутрішніх» школах. Від своїх служителів церква вимагала не так вже й багато: знати молитви, уміти читати латиною Євангеліє (навіть і не розуміючи змісту прочитаного), знати процес проходження церковних ритуалів. У своїх школах церква не могла обійтися без деяких елементів світської освіти, яку феодальне суспільство успадкувало від Давнього Світу. Пристосовувавши їх до своїх потреб, церква стала мимовільною їхньою хранителькою. Античні дисципліни, що викладалися в церковних школах, називались «сім вільних мистецтв». Під ними розумілися граматики, риторика, діалектика (так званий «тривіум» – три шляхи знань, чи перша ступінь навчання) та арифметика, геометрія, астрономія, музика (так званий «квадривіум» – це чотири шляхи знань, чи друга ступінь навчання). Але «вільні мистецтва» Середньовіччя були лише віддаленою подобою того, що викладалося в античних школах.

На межі XI-XII ст. церковні школи перестали задовольняти потреби суспільства в освічених людях. У цей період відбувається швидке зростання та розвиток середньовічних міст. З часом міста почали відчувати велику потребу в освічених людях, які вміли б укласти будь-які торговельні домовленості, працювати в органах місцевого самоврядування, складати різні ділові папери. Ця потреба викликала до життя нові типи шкіл, головною особливістю яких було те, що вони створювалися приватними особами, тобто не утримувалися за рахунок церкви. Міські купці й ремісники були невдоволені як монополією церкви на школу, так і релігійним навчанням і вихованням дітей. Тому вони вимагали відкриття своїх (гільдійських і цехових) шкіл, у яких навчання дітей проводилося би їхньою рідною мовою й допомагало б їм надалі в торговельних справах та розвитку різних ремесел. Поступово такі школи були перетворені на міські початкові, які утримувалися коштом міського самоврядування (магістрату). У цих школах учнів вчили читати, писати, лічити та знайомили з основами релігійних знань. Викладачів цих шкіл називали магістрами. Існували вони завдяки коштам, які вносили учні як платню за навчання. З цього часу освіченість перестала бути привілеєм вузького кола представників церкви.

У зв'язку з необхідністю поширення знань і з економічним розвитком Європи в XII-XIII ст. почала складатися особлива форма вищих навчальних закладів – університети. Це були небачені раніше корпорації вчителів-магістрів та учнів-школярів. Університетська вчена спільнота – аналог цеху

середньовічних ремісників: школяр – учень, бакалавр – підмайстер, магістр чи доктор – майстер. Навчаючи вчитися – формула середньовічної освіти. Сьогоднішній учень – завтра вчитель, сам був не проти повчитися на вченого майстра.

Першими європейськими університетами стали Болонський і Саламанський в Італії та Іспанії (XI), Паризький (у подальшому – Сорбона) у Франції (XII), Кембриджський і Оксфордський у Великобританії (XIII), Празький у Чехії й Краківський у Польщі (XIV). У 1530 році у світі нараховувалося 62 університети. Хоча першим «класичним університетом» прийнято вважати Берлінський університет, відкритий у 1810 році.

Головною характеристикою вищих навчальних закладів було здійснення наукових досліджень. Протягом усієї історії університети відігравали важливу роль у розвитку наукового, економічного й виробничого потенціалу, активно впливали на соціальний і політичний розвиток країн.

Основна ідея університету концентрує в собі три функції: освітню, дослідницьку й культурно-виховну.

Класичні університети мали декілька факультетів, які присуджували вчені ступені. Саме присудження ступенів первинно здійснювалось у дусі учнівства: ступінь магістра відображала рівень звання майстра, яке отримував учень. Професійне становлення «педагога» проходило декілька етапів. Студент займався в професора, який повністю за нього відповідав, 3-7 років, і отримував ступінь бакалавра. Бакалавр ставав на рівень підмайстра, слухав лекції інших професорів та допомагав навчати студентів; після публічного захисту отримував вчений ступінь (магістра, доктора, ліценціата).

Більшість викладачів були вихідцями із духовенства. Професори, починаючи викладати в університеті, давали присягу, що в справах віри вони не будуть відступати від священного писання, а в науці – від Аристотеля, якого вважали «Попередником Христа в природознавстві». Після закінчення школи він – учень університетського магістра загальноосвітнього факультету, тобто «семи вільних мистецтв». Це відбувалося протягом двох років. Юнака вчили Аристотелевої логіки та фізики, залучали до участі в студентських диспутах, а потім екзаменували на ступінь бакалавра. Наступні два роки відводилися на слухання лекцій з метафізики, психології, етики, політики (знову ж таки за творами Аристотеля). Вивчалася космологія й математика. Далі студент починав вчителювати. Він ставав помічником магістра, який вів диспути, де виступав у ролі відповідача. Результат цієї праці – іспит на ступінь ліценціата. Перша лекція в новій ролі – і він вже магістр мистецтв. Ще два роки молодий викладач навчає студентів, але й навчається сам. Двадцять один рік – початок кар'єри магістра, а за плечима вже шість років університетської науки. Паралельно з обов'язковою дворічною викладацькою діяльністю можна було починати слухати курс якогось «старшого» факультету. Там свої правила іспитів, свої вікові межі. Після іспитів одержували ступінь магістра права, медицини чи теології. Але, щоб навчати теології, потрібно було, щоб вчителю виповнилось 34 роки і щоб цьому передували вісім років навчання. Навчатися на богословському

факультеті було найважче. Одних тільки рівнів бакалавра необхідно було одержати три види: бакалавр Біблії, бакалавр сентенції та повний бакалавр.

Основною мовою університетів була латинь, а формою навчання – лекція. З'являються перші нормативні документи, у яких даються ті чи інші педагогічні рекомендації. Так, у статуті Паризького університету (1355 р.) визначається темп читання лекції, за порушення якого магістрів позбавляють права читати лекції на один рік.

У період середньовіччя з'являється й більшість назв посадових осіб, які зараз існують у вищих навчальних закладах: ректор, декан, професор, магістр, доктор, а також «студент», «аудиторія», «лекція», «факультет» та інші терміни.

У середні віки поняття «магістр», «доктор», «професор», які визначали титул викладачів університетів, були синонімами. У Парижі та в Оксфорді віддавали перевагу терміну «магістр», в Італії й Германії – «доктор».

Для того, щоб здобути вище звання доктора наук, потрібно було закінчити повний курс навчання в університеті (11-13 років). Основними методами навчання в університетах були лекції й диспути; студенти виконували багато вправ і писали письмові роботи – трактати. Лекція складалася з читання тексту, який вивчався, та пояснення цього тексту у вигляді коментарів до нього або до його окремих частин. Другою формою навчання був диспут, основою якого було питання для обговорення. Тезу обирав магістр. Заперечення висував або він сам, або його студенти (у тому числі й ті, що випадково потрапили на диспут).

Середньовічні університети були автономними установами, які мали органи самоврядування. Ректор університету обирався на загальних зборах, теоретично ним міг стати навіть студент. Завдяки своєму статусу, університети відігравали значну роль у розвитку культури, руйнуванні феодалної обмеженості.

З розвитком гуманістичних ідей, з підвищенням інтересу до людини, суспільства змінюється ставлення до освіти та її змісту, з'являється нове і у викладанні.

1.1.3. Освіта в епоху Відродження

В історії країн Центральної та Західної Європи велике місце посідає епоха Відродження. Це перехід від середньовічної культури до культури нового часу. Епоха Відродження в Італії тривала в XIV-XVI ст., в інших державах – з кінця XV – початку XVII ст. Гуманісти на перше місце ставили культ людини й боролися проти релігійного світогляду, який закріпачував особистість.

Гуманізм епохи Відродження відбився як у поглядах на виховання, так і на організації практичної роботи школи. Гуманістична педагогіка характеризувалася повагою до дітей, протестом проти фізичних покарань, прагненням до вдосконалення здібностей дітей. У школах значну увагу приділяли естетичному вихованню, вивченню латинської й грецької мов, а також математики, астрономії, механіки, природознавства, географії, літератури, мистецтва. Одним з найяскравіших представників епохи

Відродження є Вітторіно да Фельтре (1378-1446). У 1424 р. він відкрив при дворі герцога Мантуанського школу, у якій навчались діти герцога та його наближених, а також діти бідних батьків, які утримувалися за рахунок Вітторіно да Фельтре. Ця школа знаходилася на березі мальовничого озера, кімнати в ній були світлими, просторими. Школа називалась «Будинком радості». Самою назвою Вітторіно да Фельтре підкреслював відмінність своєї школи від середньовічної аскетичної школи. Велика увага надавалась фізичному вихованню: діти займались верховою їздою, плаванням, гімнастикою, фехтуванням. Тілесні покарання допускалися лише за антиморальні дії вихованців. Вивчалися давні мови, римська й грецька літератури. Діти вивчали математику, у викладанні якої мали місце наочні посібники та практичні роботи. Школа Вітторіно да Фельтре користувалась популярністю, вона була зразком для створення нових гуманістичних шкіл у різних країнах Західної Європи, а самого Вітторіно да Фельтре називали «першим шкільним учителем нового типу».

Думка про виховання молодого покоління в процесі трудової діяльності була вперше висловлена англійським гуманістом Томасом Мором (1478-1535). Він був англійським письменником утопічного соціалізму. У творі «Золота книга про найкращий люд і про новий острів «Утопія» він намалював картину ідеального суспільного ладу, де була відсутня приватна власність, панувала суспільна організація виробництва й розподілу.

У змальованій Т. Мором картині держава піклується про освіту й виховання своїх громадян. Навчання є загальним для дітей обох статей, ведеться рідною мовою. Т. Мор проголошує принципи загального навчання, рівноправної освіти для обох статей, висловлює думку про організацію самоосвіти, підкреслює велику роль праці у вихованні дітей, уперше висловлює думку про знищення протилежності між фізичною та розумовою працею.

Ще одним представником утопічного соціалізму був італійський мислитель Томмазо Кампанелла (1568-1639). У творі «Республіка Сонця» чи «Місто Сонця» показав ідеальний суспільний лад, при якому люди живуть на засадах повної політичної та економічної рівності. Приватна власність і гроші відсутні. Усі члени суспільства зобов'язані займатись сільськогосподарською й ремісничою працею не більше чотирьох годин на день. Найздібніші займалися наукою й мистецтвом. Готуючись до трудової діяльності, діти спочатку відвідували різні майстерні, а потім долучалися до громадської праці. Навчання розпочиналося з двох років із застосуванням наочності. Стіни «Місто Сонця» були розписані картинами, на яких зображені різні галузі знань і ремесел. Гуляючи зі своїм наставниками вздовж стін, маленькі діти засвоювали алфавіт і вчилися говорити, потім, граючись, оволодівали навчальними предметами. На восьмому році життя діти приступали до активного й свідомого навчання. Верховним керівником держави був учений Сонце (метафізик), його помічники – Мон (могутність), Сін (мудрість), Мор (любов).

1.1.4. Епоха Нового часу та просвітництва

Західноєвропейська педагогіка епохи нового часу та просвітництва почалася з відомого педагога-реформатора Яна Амоса Каменського (1592-1670), який у своїх роботах приділив увагу й проблемам організації вищої освіти. У чотирьохступеневій системі освіти Каменського вища освіта представлена академією, яку автор розглядав як місце, у якому «... застосовуються найбільш легкі та правильні методи, щоб дарувати всім, хто сюди приходить, ґрунтовну вченість».

Стосовно викладацького складу академій, на думку автора, академічні роботи будуть просуватися вперед легко й успішно, якщо «... ми будемо туди посилати тільки вибрані уми, квіт людства», а також «... натури високорозвинені треба заохочувати в усьому, щоб не було нестачі людей, які отримали всебічну освіту, і мають мудрість». Основну функцію професора Каменський бачить в організації «публічного обговорення» зі студентами. Він визначає необхідність прилюдного признання старанності науковців, яке полягає в докторському чи магістерському званні.

Перемога буржуазної революції середини XVII ст., становлення нового суспільного устрою в Англії вимагали принципово нового розв'язання головних питань педагогіки: про фактори формування особистості й роль виховання, про мету його і завдання, про зміст освіти й методи навчання. Розробляючи ці проблеми, Дж. Локк виступив справжнім виразником передових суспільних сил свого часу. У філософській праці «Досвід про людський розум» (1690) Дж. Локк усебічно обґрунтував, слідом за Беконом, учення сенсуалізму про походження знань і ідей із чуттєвого досвіду. Свою основну педагогічну працю «Думки про виховання» (1693) Дж. Локк присвятив питанням сімейного виховання «джентльмена». Закони моралі, на думку Дж. Локка, визначаються особистими інтересами індивіда, і все, що дає особисту користь, є моральним. Головне завдання він бачив у дисциплінуванні характеру; треба з дитинства навчати людину керувати своєю поведінкою й вчинками, уміти відмовлятися від своїх бажань, навчити її діяти всупереч власним бажанням виробити в дитини дисципліну духу, що виховується обмеженням (не потурати їй, а рішуче припиняти примхи).

Один з французьких філософів-просвітителів Клод Гельвецій (1715-1771 рр.) народився в Парижі в сім'ї придворного лікаря. Закінчив єзуїтський коледж. У 1758 р. написав книгу «Про розум», що була спрямована проти основ феодального порядку, релігійної ідеології. Король та Папа винесли вирок про спалення книги. Гельвецій урятував собі життя ціною публічного відречення від своєї праці. Однак він залишився вірним своїм ідеям, які виклав більш ґрунтовно в книзі «Про людину, її розумові здібності та виховання», яка була опублікована після його смерті. Гельвецій продовжує Дж. Локка, коли погоджується з критикою теорії «вроджених ідей» Декарта. Гельвецій стверджує, що все в людині можна звести до відчуттів. Звідси він робить висновок, що всі люди від народження мають рівні розумові здібності, рівні можливості до вдосконалення.

У поглядах Гельвеція можна виокремити чотири основні ідеї: 1) сприятливі для здоров'я засоби того місця, де молодь може отримати своє

виховання (мається на увазі, що при суспільному вихованні будинок, де виховуються та навчаються діти, будується за містом і може добре провітрюватися, на відміну від батьківських домів, що часто є маленькими і мають несприятливі умови для проживання); 2) тверда дисципліна; 3) змагання, яке стимулює до порівняння себе з іншими людьми; 4) освіченість вихователів; 5) твердість (домашнє виховання рідко буває мужнім і таким, що розвиває сміливість).

Критикуючи феодальне суспільство, Гельвецій висловлювався про виховання жінки. Жінки і чоловіки, на його думку, відрізняються одне від одного своєю реорганізацією, але це не означає, що ця відмінність є причиною більш низького розумового рівня жінок. Гельвецій бачив причину відсталості жінок у тому суспільному становищі, яке вони посідають. Змінити становище жінки може правильне й добре організоване виховання.

Дені Дідро (1713-1784) – найвизначніший представник французького просвітництва, випускник єзуїтського коледжу в Парижі. Стоячи на позиціях сенсуалізму, Дідро вважав джерелом знань відчуття. Проте, на відміну від Гельвеція, він не зводив до них пізнання, підкреслюючи, що другим його ступенем є переробка відчуттів розумом. Він вважав, що «думки правлять світом», і пов'язував прогрес суспільства з виданням мудрих законів і розповсюдженням освіти. Натхненник і редактор «Енциклопедії наук, мистецтв і ремесел», він велику увагу приділяв питанням виховання і навчання. Свої думки з цього приводу виклав в основному в двох працях: «Систематичне спростування книги Гельвеція «Про людину» (1774) і «План університету або школи публічного викладення всіх наук для російського уряду» (1775). У першій книзі Дідро, визнаючи, що за допомогою виховання можна досягти чимало, критикує Гельвеція за недооцінку того впливу, який чинить фізична організація людини, її анатомо-фізіологічні особливості на всю її розумову діяльність.

1.1.5. Західноєвропейська педагогіка кінця XVIII – першої половини XIX століття

Західноєвропейська педагогіка кінця XVIII – першої половини XIX століття приділяє увагу неогуманізму. У середині XVIII століття в Німеччині сформувалася буржуазна педагогічна течія – неогуманізм, яка сприяла відродженню інтересу до культури античного типу. Неогуманізм був свого роду «другим Відродженням». Фрідріх-Адольф-Вільгельм Дістервег (1790-1866) народився в місті Зігені (Німеччина) у сім'ї чиновника-юриста. Метою виховання Дістервег вважав підготовку гуманних і свідомих людей. Виховання любові до всього людства й до свого народу, на його думку, має бути головним завданням виховання дітей і молоді. Основними принципами виховання Дістервег вважав природовідповідність, культуровідповідність, самодіяльність. Під природовідповідністю він розумів здійснення виховання відповідно до природного ходу розвитку дитини, ураховуючи її вікові та психологічні особливості. Як і Песталоцці, Дістервег вважав, що людина має природні задатки, яким характерне прагнення до розвитку. Завдання виховання – збудити задатки, щоб вони могли самодіяльно розвиватись.

Дістервег зауважував, що поганий учитель підносить істину, а хороший учить її знаходити. Потрібно виховувати в кожного учня глибоке переконання в тому, що ніхто інший не може за нього думати, що він повинен сам усього досягти. Прагнення осмислити матеріал повинно стати внутрішньою потребою учнів. Справжній учитель прагне розкрити й розвинути духовні сили своїх учнів. Це – стрижень усієї книги Дістервега «Керівництво до освіти німецьких учителів».

Загалом уся педагогіка Дістервега спрямована на піднесення морального рівня, загальної, спеціально-наукової й педагогічної культури вчителів. На думку цього вченого, священний обов'язок кожного вчителя – це постійна праця над собою, над своєю освітою, бо він лише до тих пір сприятиме освіті інших, поки продовжує працювати над своєю освітою.

А в кінці XVIII століття в передовій науковій думці Західної Європи формується й сама система призначення викладачів різних навчальних закладів на вакантні посади, реалізація якої забезпечила б високий рівень професійного відбору кандидатів. Так, за думкою Ж.-А. Кондарсе, основними факторами відбору повинні бути, по-перше, думка вчених, які працюють у різних галузях науки і які є членами Національного товариства наук та мистецтв; по-друге, це думка муніципалітету як органу державної влади; по-третє – думка товариства батьків.

На порозі XIX століття передова світова думка, аналізуючи стан і перспективи розвитку вищої освіти, форми і методи наукового викладання, прийшла до важливого висновку: науковий робітник є не просто лектором, який вчитує за визначений академічний час певну кількість сторінок підготовленого лекційного матеріалу, у якому існують і виховні моменти, істинний науковий робітник повинен бути й суспільним діячем. Особливо чітко цю ідею сформулював Фіхте (1762 - 1814) у своїй книзі «Про призначення вченого»: «... учений призначений для суспільства; він, оскільки він учений, існує завдяки суспільству й для суспільства. Відповідно, на ньому, головним чином, лежить обов'язок, розвивати в собі суспільні таланти, сприйняття і здатність до передачі знань. Здібність повідомлення необхідна вченому завжди, оскільки він володіє знанням не для самого себе, а для суспільства».

Чітко виділяються й основні риси, які більшою мірою визначають успіх викладача вищої школи: творчі пошуки й досягнення, велика ерудиція й володіння матеріалом своєї науки, експериментальне мистецтво та його демонстрація, майстерність у викладенні матеріалу.

Таким чином, у кінці XVIII – початку XIX століття в Західній Європі формується цілісне уявлення про саму систему освіти та її рівні, відбувається професійне становлення професорсько-викладацького складу вищих навчальних закладів, формуються основні нормативні вимоги до їх професійної діяльності.

На рубежі XIX-XX століть традиції гуманістичного виховання підтримали й розвинули численні представники реформаторської педагогіки і, передусім, засновники педагогічної течії педоцентризму О. Декролі,

Р. Кузіне, Дж. Дьюї. Творче поєднання в педагогічній практиці досягнень різних напрямів реформаторської педагогіки на основі принципів педоцентризму, диференціації навчання, творчої рівноправної взаємодії між учителем та учнями здійснив американський психолог, батьки якого були вихідцями з України, А. Маслоу. У його оригінальній концепції особистості йде мова про те, що сутність людини є апіорі заданою, визначеною, закладеною з моменту народження в «згорнутому» вигляді. Людина залежить від своєї внутрішньо закладеної сутності, тому не може мати повної свободи волі. Головним призначенням людини, на думку А. Маслоу, є «відкриття своєї ідентичності, свого справжнього «Я».

1.1.7. Становлення вищої освіти в ХХІ столітті

Становлення освітніх систем у найрозвиненіших країнах на перетині ХХІ століття. Система *вищої освіти* в США містить два сектори: приватний та державний. Більшість вузів приватні, однак у них навчається лише 23% від загальної кількості студентів. До вищих, за американськими стандартами, відносять будь-які навчальні заклади, що йдуть за школою: одно-, дво- та трирічні технічні інститути, дворічні коледжі гуманітарних наук, незалежні (автономні від університетів) професійні школи, учительські коледжі, школи мистецтв, семінарії тощо; університети, політехнічні та технологічні інститути. За рівнем освіти всі вони об'єднані в три категорії: дворічні коледжі; коледжі гуманітарних та природничих наук і професійні школи; аспірантські та вищі професійні школи, коледжі та університети.

У США відсутні єдині вимоги до абітурієнтів. Усе залежить від типу навчального закладу, його престижності, низки соціально-економічних факторів. Так, наприклад, дворічні коледжі не вимагають вступних екзаменів, чотирирічні коледжі та університети, особливо престижні (Гарвард, Йель, Принстон, Стенфорд, Чикаго та деякі інші) проводять конкурсний відбір абітурієнтів. Метою вищої школи США є підготовка спеціалістів, здатних систематично мислити, робити правильні оціночні судження, застосовувати творчу уяву. Основний акцент робиться не на обсяг, а на фундаментальність навчання, на знання спеціалістами концепцій розвитку певних галузей науки і техніки, на формування в них навичок подальшої самоосвіти.

У Великобританії нараховується понад 850 навчальних закладів (43 університети, 159 педагогічних коледжів, 30 політехнічних інститутів тощо). Усі вони лише частково утримувалися за державні кошти. Найпрестижнішими серед університетів є Оксфорд (1168) та Кембридж (1269), які разом іноді називають Оксбридж. 65% їх студентів є випускниками публік шкіл. Курс університетського навчання продовжується у Великобританії, як правило, 3 роки. Навчальний рік поділяється на три триместри. Основними формами організації навчання є лекції, семінари, дискусії, тьюторські заняття; заняття невеликої групи студентів з одним наставником протягом усього вузівського періоду. Тьютор (наставник) тримає в полі зору успішність студентів, формування кожного як спеціаліста.

Перший німецький університет був заснований у 1386 р. у Гейдельберзі. У період середньовіччя на території Германії університетів було більше, ніж у всіх інших країнах Європи разом узятих. Концепція традиційного німецького університету базується на неогуманістичній теорії В. Гумбольдта, згідно з якою університет є центром розвитку та пропаганди знань, підготовки висококваліфікованих спеціалістів. Його головна мета – сприяти гармонійному розвитку особистості, забезпечувати на високому рівні загальнонаукову освіту.

На сучасному етапі до закладів вищої освіти Германії приймають усіх, хто успішно склав екзамени на атестат зрілості. Традиційною особливістю організації освітнього процесу є академічна свобода: студент самостійно визначає для себе зміст освіти та тривалість навчання. Результатом такої свободи часто стає подовження строків навчання (як правило університетський курс розрахований на 4 роки), часта зміна спеціальностей, великий відсів студентів (до 25%), що приносить державі великі збитки. Саме тому обговорюється пропозиція ввести чітко визначені строки навчання для всіх спеціальностей. Важлива роль належить індивідуалізації навчання. Від 50 до 70% обсягу навчальної роботи відводиться на самостійну роботу студентів.

Вища освіта у Франції має дуже довгу історію. Паризький університет існує з 1150 р., Сорбонна – з 1200 р. Нині в країні існує 250 вищих закладів освіти, із них 77 – університетів (65 з яких – державні). Університети складають провідну ланку системи вищої освіти, у них навчається 88% студентів.

Особливе місце в системі вищої освіти посідають «великі школи», що перевищують за академічним престижем університети. Серед таких шкіл Вища нормальна школа, Політехнічна школа, Національна школа східних мов та інші.

Більшість приватних університетів належить церкві. Їх випускники мають, як правило, високу кваліфікацію й користуються великим попитом. Навчання в університеті поділене на кілька циклів, після закінчення кожного з них присвоюється певна наукова ступінь та видається диплом. Студент, як правило, сам організовує свою роботу (відвідування занять не є обов'язковим), але двічі на рік необхідно здати встановлені екзамени. За їх результатами студентів поділяють на розряди, що має велике значення під час розподілу вакансій серед випускників.

Вища освіта в Японії здобувається в університетах та інститутах. Після 4 років навчання випускники отримують ступінь бакалавра й можуть продовжити навчання в магістратурі та докторантурі закладів вищої освіти. 75% японських студентів здобувають освіту в приватних закладах, але значення державних у підготовці інтелектуального потенціалу нації є значно вагомішим, оскільки саме в них навчається абсолютна більшість студентів природничого, технічного, медичного, педагогічного, сільсько-господарського профілів, майбутніх магістрів та докторів наук, значно кращими є умови навчання та викладацький корпус.

У другій половині ХХ століття з'явилася значна кількість спеціальних жіночих закладів. Але відсоток дівчат серед студентів продовжує залишатися незначним. Навчання в усіх вузах є платним, що ускладнює доступ до вищої освіти.

4. ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ.

Історичний шлях становлення педагогіки як науки свідчить про те, що її виникнення й розвиток визначались об'єктивними соціально-економічними потребами суспільства в підготовці підростаючих поколінь до життя. Ні суспільство, ні виховання «взагалі» не існувало. На певному етапі історичного розвитку існувало конкретне суспільство й виховання, спрямованість і рівень якого відображали досягнутий рівень розвитку суспільства. Проте в кожен епоху були діячі, що піднімалися вище інтересів свого класу. Вони висували прогресивні педагогічні ідеї, які відмежовувалися від офіційної педагогіки. Саме ці ідеї складають основу наступності в педагогічній теорії та стимулюють її розвиток.

Першу школу було відкрито на кошти київського воєводи князя К. Острозького в Турові (1572), далі – у Володимирі-Волинському (1577), Острозі (1580). Князь запропонував у цих школах вивчення не тільки слов'янської мови, а й грецької та латинської. Учителями були як православні греки, так і протестанти. Училися тут і діти шляхти, і селянські діти. З цієї школи вийшли М. Смотрицький, П. Конашевич-Сагайдачний, І. Борецький, Д. Самозванець. У друкарні Острозької школи були видані перша повна Острозька Біблія (1581), перша граматики церковнослов'янської мови, три видання «Часослова» та ціла низка полемічної літератури на захист православної віри. Навіть прихильники католицизму називали Острозьку школу «колегіумом», оскільки вона не обмежувалася вивченням «вільних мистецтв» і брала до уваги вищі студії, особливо богослов'я. Щоб досягти найвищого рівня школи, К. Острозький запросив до неї найвизначніших учених. Першим ректором Острозької школи був Г. Смотрицький, відомий у той час письменник. Тут працював у 1577 році І. Федоров. До програми навчання Острозької школи входили слов'янська, грецька, польська, латинська мови, граматики цих мов, риторика, діалектика, астрономія, богослов'я. Вихованці цього закладу вважалися досить освіченими людьми. Не випадково поет Пенкальський в 1600 р. в алегоричній формі твердив: музи оселилися в Острозі, навіть бог мистецтв Аполлон покинув свій острів Делос і перебрався на Україну.

Безперечно, діяльність князя К. Острозького заслуговує на особливу увагу, але таких меценатів було дуже мало. Магнати не підтримали починання князя.

На початку XVII ст. мережа середніх шкіл стала досить густою, особливо на західних землях. Перемишль, Рогатин, Галич, Городок, Комарно, Замость, Холм, Люблін, Бересть, Пинськ, Луцьк, Кам'янець-Подільський – усі ці міста заснували в себе греко-слов'янські школи. За змістом і рівнем освіти

це були середні школи, що забезпечували досить високу на той час загальну освіту, що не поступалася школам Західної Європи. За організацією ж навчання й розпорядком шкільного життя братські школи перевершували західноєвропейську школу того часу. Незважаючи на те, що не всі братські школи показали життєздатність й довговічність, вони високо підняли рівень нашого культурного життя: з них вийшла перша українська інтелігенція.

Однак, на жаль, Острозький заклад проіснував недовго. Після смерті К. Острозького його послідовники прийняли католицизм і не виявили зацікавленості в продовженні діяльності навчального закладу, що вів боротьбу проти католицької експансії. У 1624 р. в Острозі осіли ченці-ієзуїти, які відкрили там свій колегіум. Острозька академія припинила існування.

5. КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ – ВИЗНАЧНИЙ ОСВІТНЬО-КУЛЬТУРНИЙ ЦЕНТР УКРАЇНИ.

Наступний етап становлення вищої освіти в Україні пов'язаний з існуванням Києво-Могилянської колегії, яка утворилася в 1632 р. унаслідок об'єднання Київської та Лаврської братських шкіл. У другій половині XVII ст. колегія неофіційно називалася академією. Офіційно вона стала називатися так з 1701 р. відповідно до наказу Петра I. Засновником колегії (академії) був видатний український церковний і культурний діяч Київський митрополит Петро Могила, котрий так визначив роль колегії: «Аби молодіж у справжній набожності, в звичаях добрих і науках вільних навчена була». Іншими словами, на думку засновника колегії, навчальний процес у колегії слід поєднати з виховним. У навчальному закладі в різні роки працювали найкращі наукові й педагогічні діячі. Серед них автор Інокентій Гізель, автор «Синопису» – першого підручника з історії України, відомий письменник-полеміст Мелетій Смотрицький, видатний церковний і державний діяч, письменник, публіцист Феофан Прокопович та ін.

Навчання в академії тривало 12 років. Окрім традиційних для тих часів навчальних дисциплін, у колегії викладали історію, географію, літературу, астрономію, архітектуру тощо. Важливою особливістю навчального закладу був його демократичний характер, тут навчалася молодь, що репрезентувала різні тогочасні соціальні верстви. Так, у 1737 р. у академії здобували освіту діти: козацької старшини – 22, офіцерів російської армії – 1, ратушних чиновників – 2, купців – 6, простих козаків – 84, міщан – 66, ремісників – 7, селян – 39 тощо. Усього навчалася в різні роки понад 1100-1200 юнаків, причому не тільки з України, а й з інших країн «православного світу», де академія вважалася осередком освіти, наукових знань, віри, духовності. Особливо велику роль вихованці академії відіграли в політичному й культурному розвитку Росії, куди їх почали запрошувати після Переяславської Ради (1654 р.). Так, вихованець і діяч Київської академії Симеон Полоцький заснував у Москві Слов'яно-греко-латинську академію, згодом з 21 ректорів зазначеного навчального закладу 18 були вихованцями Київської академії. Феофан Прокопович, колишній ректор, викладач піітики

й риторики в Київській академії, став помічником Петра І у його реформаторській діяльності, Данило Туптало став Ростовським митрополитом. Узагалі практично всі вищі церковні посади в Російській імперії в XVIII ст. обіймали вихованці Києво-Могилянської академії. Коли в Росії заснували духовні семінарії, то вчителями в них теж були виключно українці, адже вони вважалися кращими педагогами. Тож до того, як наприкінці XVIII на початку XIX ст. Академія припинила своє існування, вона майже двісті років задовольняла потреби України й Росії в підготовці наукових, педагогічних і церковних фахівців.

6. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ В XX – НА ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ.

Наступний етап розвитку вищої освіти в Україні – виникнення університетів на українській території, що перебувала в складі двох імперій – Російської та Австрійської (з 1848 р. – Австро-Угорської). На відміну від тих вітчизняних закладів, про які йшлося вище, університети були суто світськими вищими навчальними закладами, мали у своєму складі факультети й забезпечували фахову освіту, мали затверджену навчальну програму. Першими університетами в Підросійській Україні були Харківський (1805 р.), Київський (1834 р.), Одеський (1865 р.). Організація навчального процесу в них була майже такою, як і в західноєвропейських університетах, однак, на відміну від останніх, у російських і українських університетах не було богословських факультетів. Вони готували чиновників, юристів, науковців, працівників освіти. В університетах виникли наукові школи, серед них є всесвітньо відомими такі: у Києві – з молекулярної фізики та хімії, у Харкові – з філології та хімії, в Одесі – з бактеріології тощо. Випускник Харківського університету І. Мечников, маючи європейську славу, працював в Одесі, Санкт-Петербурзі, Парижі, не втрачаючи зв'язки з Україною. Часто приїздив до Києва, допомагав налагодити санітарно-епідеміологічні лабораторії на зразок тих, що створив у Франції.

Потреби економічного й соціального розвитку країни обумовлювали необхідність створення технічних, педагогічних, медичних та інших 11 спеціалізованих вищих навчальних закладів. У 1850-1880-ті роки відкриваються такі інститути: Київський політехнічний, Південноросійський (Харківський), Ніжинський історико-філологічний, Глухівський учительський та ін. У 1899 році в Катеринославі (Дніпропетровськ) відкрито Вище гірниче училище, яке започаткувало вищу освіту в Придніпров'ї й відіграло величезну роль у розвитку гірничої й металургійної промисловості регіону. Усього на початку XX ст. в українських містах було 29 вищих навчальних закладів, у яких навчалися 35 тис. студентів.

Особливе значення для розвитку української державності, а отже, й освіти, мають роки між Лютневою революцією (23 лютого за старим стилем 1917 р. і утвердженням більшовицької влади (1920 р.) в Україні. Це був

складний соціально-політичний період розгортання визвольних змагань українського народу за незалежність і державну самостійність. Разом з тим відбулися пошуки щодо побудови системи національної освіти, зокрема вищої школи. Зміни урядів, складна політична ситуація, боротьба різних соціальних і партійних угруповань наклали відбиток і на розвиток освіти.

Відомий український педагог-дослідник, професор А. Алексюк виокремлює три своєрідні етапи становлення вищої школи в період з 1917 – до 1920 р.: українська вища школа доби Центральної Ради; розвиток освіти за часів Гетьманату; доба Директорії.

Це були роки пошуків, намірів, нездійснених сподівань у всіх сферах суспільного життя, у царині національної освіти, зокрема вищої школи. Надзвичайна складність соціально-політичної обстановки в Україні не давала змоги реалізувати добрі наміри. Історик Орест Субтельний охарактеризував цей період так: «У 1919 році Україну поглинув цілковитий хаос. У новітній історії Європи жодна країна не пережила такої всеохоплюючої анархії, такої запеклої громадянської боротьби, такого остаточного розвалу влади, який у цей час зазнала Україна. Шість різних армій діяли на її території: українська, більшовицька, біла, Антанта, польська та анархістська. Менше ніж за рік Київ п'ять разів переходив із рук у руки. Численні фронти розділяли одне від одного міста й цілі райони. Майже повністю порушився зв'язок із зовнішнім світом. Знелюдніли голодні міста, а їхні мешканці в пошуках їжі подавалися в село... Україна стала краєм, яким було легко заволодіти, але неможливо управляти».

Змінювали один одного уряди, міністри освіти. Були спроби створювати нові навчальні заклади, перейменовували наявні, складали різні освітні програми, проводили з'їзди освітян, але помітного поступу в розвитку як загальноосвітньої, так і вищої школи не було.

Новий етап у розвитку освіти, зокрема вищої школи, розпочався після завершення громадянської війни. Український народ отримав сумну спадщину в справі освіти як результат 263-річного (з 1654 до 1917 р.) перебування в складі Російської імперії. Якщо в XVII ст., за свідченням мандрівника П. Алеппського, переважна більшість населення була письменною, то за даними перепису 1897 р. письменність в Україні становила 27,9 % .

Тому діячі більшовицької партії, яка проголосила програмним завданням побудову соціалізму, розуміли, що успіхи можливі лише за умов піднесення освіти й культури людей з урахуванням національних інтересів того чи іншого народу.

20-ті роки XX ст. позначилися двома напрямками розвитку освіти в Україні – коренізацією й українізацією. Політика коренізації була розроблена на XII з'їзді РКП(б) (квітень 1923 р.), нею передбачалося залучення до партійного й державного управління всіх представників корінного населення (звідси й назва «коренізація»). Українізація передбачала запровадження в державних й освітніх закладах української мови.

На початок 20-х років в Україні з'явилися вищі навчальні заклади нового типу – ІНО (інститути народної освіти). Станом на 1 жовтня 1921 р. в Україні діяли такі ІНО: Київський, Харківський, Катеринославський, Одеський, Полтавський, Миколаївський, Херсонський, Кам'янець-Подільський, Чернігівський, Ніжинський, Глухівський, Донецький. Ці заклади готували фахівців з професійної освіти та виховання.

У 1922 р. Всеукраїнський центральний виконавчий комітет прийняв важливий документ «Про введення в дію Кодексу законів про народну освіту», яким були визначені типи закладів освіти, навчання і виховання. За ступенем класифікації встановлювалися типи освітніх закладів:

- а) для індустріально-технічної та сільськогосподарської галузей: профшкола, технікум, інститут;
- б) для соціально-екологічної галузі: технікум, інститут;
- в) для педагогічної освіти – інститут.

Усе це сприяло появі нових закладів вищої освіти. Особливо активно розвивалися педагогічні навчальні заклади, у яких здійснювалась підготовка вчителів для різних типів загальноосвітніх шкіл. У переважній більшості освітніх закладів навчання проводилось українською мовою. Створювалися також умови для задоволення національних потреб інших народів, які проживали в Україні. Станом на травень 1931 р. функціонувало 10 середніх педагогічних навчальних закладів (педтехнікумів) для національних меншин, у тому числі: єврейських – 3 (610 студентів); російських – 2 (140 студентів); німецьких – 1 (295 студентів); болгарських – 1 (190 студентів); польських – 1 (140 студентів); грецьких – 1 (270 студентів); молдавських – 1. Створювались і діяли національні культурні центри, бібліотеки, національні райони.

Ще декілька вищих навчальних закладів виникло в період революційно-визвольних подій 1918-1920 рр., недовгого існування Української Народної Республіки та Гетьманату Павла Скоропадського. Зокрема, були відкриті університет у Січеславі (Катеринославі), консерваторія в Харкові, сільськогосподарський інститут в Одесі, учительський інститут у Житомирі. У Західній Україні на початку ХХ ст. діяло 4 вищі навчальні заклади: Львівський університет (1784 р.), Львівський політехнічний інститут (1844 р.), Ветеринарна академія в Дублянках (1855 р.), Чернівецький університет (1875 р.). Проте контингент студентів у цих навчальних закладах здебільшого формувався не з українців, а поляків, австрійців, румунів тощо. Викладання теж в основному здійснювалося польською або німецькою мовами, тож зазначені навчальні заклади мало впливали на рівень освіти українців. Широкі можливості для розвитку вищої освіти в Україні відкрилися за часів радянської влади. Певна річ, необхідно критично ставитися до неї й до тоталітарного режиму, що був запроваджений більшовиками, але, задля об'єктивності слід відзначити визнані в усьому світі досягнення цієї влади й режиму в соціально-культурній сфері, у ліквідації неписьменності, розвитку освіти й науки. Освіта середня і вища стала масовою й доступною, передусім для дітей робітників і селян. Кількість вищих навчальних закладів в Україні порівняно з 1917 р. зросла з 29 до 129, а

чисельність студентів у них – відповідно з 35 тис. до 124 тис. Уперше вузівськими центрами стали 28 міст республіки. Серед багатьох вищих навчальних закладів, що були створені протягом 1920-1930 рр. і відіграли величезну роль у підготовці кадрів для народного господарства, був і Дніпропетровський інженерно-будівельний інститут, який був відкритий у 1930 р., нині називається Придніпровською державною академією будівництва та архітектури й продовжує славні традиції студентів і викладачів минулих років. У 1930-ті рр. відновилася університетська освіта, що деякий час не здійснювалася, оскільки вважалася «буржуазною», а тому шкідливою. У 1933 р. відновив діяльність Дніпропетровський університет (нині ДНУ).

З метою забезпечення соціальної справедливості й створення умов для навчання представникам тих верств населення, які за царського режиму були практично позбавлені можливості отримати вищу освіту, при тридцяти вищих навчальних закладів у 1925 р. були створені так звані робітфаки – підготовчі факультети для вихідців з робітничих і селянських сімей. Завдяки цілеспрямованій державній політиці в галузі освіти вже в 1930-ті рр. Радянська Україна випередила за кількістю студентів розвинуті країни Європи: Велику Британію (50 тис.), Німеччину (70 тис.), Францію (72 тис.) та ін. Поступово підвищувалася якість підготовки студентів і кваліфікація професорсько-викладацького складу університетів. У 1934 р. було відновлено присудження наукових ступенів кандидатів і докторів наук, а також наукові звання професорів і доцентів. Відмовлялися від тих форм навчально-виховного процесу, що виникли в атмосфері революційної романтики й не витримали випробування часом. Основними формами навчання й контролю знань стали лекції, семінарські, практичні й лабораторні заняття, виконання курсових і дипломних проектів, іспити, заліки. Велика Вітчизняна війна, німецька окупація на декілька років зупинили розвиток освіти, зокрема вищої освіти в Україні. Однак відразу після визволення українських міст від окупантів у надзвичайно стислі терміни, ще до закінчення війни, була в основному відновлена мережа вищих навчальних закладів, частина з яких з початком війни була евакуйована в східні області СРСР. Унаслідок реорганізації вищих навчальних закладів їх кількість у післявоєнний період трохи зменшилася, тоді як кількість студентів постійно зростала – з 99 тис. у 1946 р. до 325 тис. у 1956 р. Щоправда, майже половина з них здобувала вищу освіту на заочних і вечірніх відділеннях, що загалом дещо знизило рівень фахової підготовки випускників.

Завдання, що були викликані бурхливим соціально-економічним розвитком республіки та науково-технічною революцією, вимагали все більше й більше фахівців з вищою освітою, тому мережа вищої освіти з початку 1960-х рр. знов почала розширюватися. У 1964 р. був заснований Донецький університет, у 1972 р. – Симферопольський, у 1985 р. – Запорізький тощо. Була відкрита низка інститутів технічного, сільськогосподарського й педагогічного профілю. Усього в 1980-ті рр. в

Україні діяло 145 вищих навчальних закладів, де навчалося близько 900 тис. студентів. Велика кількість українців здобувала вищу освіту в навчальних закладах Москви й Ленінграда, у тому числі у всесвітньо визнаних Московському державному університеті ім. Леніна та Вищому технічному училищі ім. Баумана.

До середини 80-х років в Україні склалася чітка структура вищих педагогічних навчальних закладів, які забезпечували фахову підготовку учителів для загальноосвітніх шкіл з усіх спеціальностей (табл. 1.1.).

Таблиця 1.1.

Вищі навчальні педагогічні заклади в Україні у 80-х роках ХХ ст.

№ з/п	Назва інституту	Усього студентів на 01.09.85	З них денної форми навчання
1	Бердянський	3 427	1 169
2	Вінницький	5 538	3 901
3	Глухівський	1 852	1 039
4	Горлівський іноземних мов	1 238	1 063
5	Дрогобицький	4 207	2 507
6	Житомирський	3 583	2 236
7	Івано-Франківський	4 631	2 394
8	Ізмаїльський	1 997	1 317
9	Кам'янець-Подільський	4 105	2 192
10	Київський	10 761	4 599
11	Київський іноземних мов	2 608	1 796
12	Кіровоградський	4 586	2 701
13	Криворізький	4 383	2 858
14	Луганський	6 466	3 499
15	Луцький	5 221	3 047
16	Мелітопольський	2 241	1 299
17	Миколаївський	4 411	2 452
18	Ніжинський	3 298	2 256
19	Одеський	4 531	1 973
20	Полтавський	4 929	3 003
21	Рівненський	4 238	1 936
22	Слов'янський	4 766	1 713
23	Сумський	3 503	2 717
24	Тернопільський	4 773	2 056
25	Уманський	2 378	985
26	Харківський	5 285	3 205
27	Херсонський	4 710	2 873
28	Черкаський	2 971	2 230
29	Чернігівський	4 057	2 451
	<i>Усього</i>	<i>120 694</i>	<i>68 067</i>

Практично впродовж усього радянського періоду, за винятком 20-х років, розвиток освіти в Україні позначався втратою національної самобутності, русифікацією й нівелюванням закладів освіти всіх типів щодо структури, змісту, форм, напрямів діяльності на засадах централізації.

Це лише один промовистий факт про кількість шкіл з українською й російською мовами навчання в обласних центрах України станом на 1987 р.

Такі ж труднощі з навчанням рідною мовою мали місце й у вищих навчальних закладах. За переписом населення України (2001 р.) 77,8% громадян вважають себе українцями й визнають, що їх рідна мова українська.

З 1991 р., коли Україна здобула незалежність, розпочинається новий етап у розвитку національної вищої школи. Відроджуються й впроваджуються колишні кращі надбання функціонування вищих навчальних закладів та досвід зарубіжних країн. За останні роки прийнято низку державних документів, спрямованих на подальший розвиток національної системи освіти в Україні, зокрема вищих навчальних закладів: Закон України «Про освіту» (1993 р.), Державну національну програму «Освіта» (Україна ХХІ століття) (1992 р.), Закон України «Про вищу школу» (2002 р.). Згідно з цими документами значно змінено структуру вищої освіти (введено поняття вищих навчальних закладів I, II, III і IV рівнів акредитації; запроваджено ступеневу освіту). Усе це дає змогу розвивати національну систему освіти взагалі й вищої професійної зокрема.

На початку третього тисячоліття станом на 1 вересня 2003 р. українська вища освіта представлена 1009 вищими навчальними закладами I–IV рівнів акредитації, у яких навчається понад 2,1 млн. студентів.

Глобалізаційні, інтеграційні процеси висувають нові завдання перед національною вищою школою. Україна чітко визначила курс на входження в європейський освітній простір, у зв'язку з чим наполегливо й послідовно здійснюється модернізація освітньої діяльності в контексті європейських вимог, робляться рішучі кроки щодо приєднання до Болонського процесу, який розпочався в 1999 р. підписанням міністрами освіти 29 європейських країн Болонської декларації. Стрижневим дискурсом Болонського процесу є перетворення Європи на найбільш розвинутий і конкурентоспроможний освітній простір на планеті. Болонська декларація передбачає реалізацію низки ідей і перетворень: формування в Європі єдиного відкритого освітнього простору; перехід до двоступеневої структури вищої освіти, визнання кваліфікації бакалавра на ринку праці; збільшення частки самостійної роботи студента до 50% і вище; поліпшення контролю якості освіти; упровадження системи академічних кредитів (ECTB) – Європейської кредитно-трансферної системи.

Болонський процес спрямований на зближення освітніх систем європейських країн зі збереженням більшості досягнень і кращих традицій в освіті, досягнутих Україною за її більш ніж тисячолітню історію.

Підсумовуючи, можемо констатувати, що українська вища школа пройшла складний і неоднозначний шлях розвитку й посіла передові позиції

в європейському та світовому освітньому просторі. Якість діяльності, мережа й структура закладів вищої освіти в Україні дають підстави для впевненості у відтворенні інтелектуального багатства нації та забезпеченні успішності соціально-економічного розвитку Української держави.